

Patryk Pleskot

<https://orcid.org/0000-0001-5627-8325>

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Warszawie

Małopolska Uczelnia Państwowa w Oświęcimiu

KONCEPCJE DEZINFORMACJI OBCYCH WYWIADÓW. NOWE ŚLADY W STRUKTURALNEJ HISTORII DEPARTAMENTU II MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH PO 1956 R.

Kilka lat temu w pracy *Dyplomata, czyli szpieg*¹ starałem się odtworzyć ewolucję strukturalną komórek „cywilnego” kontrwywiadu (czyli – od 1956 r. – Departamentu II MSW), które zajmowały się rozpracowywaniem zachodnich placówek dyplomatycznych. Po głębokiej reformie z 1956 r. w następnym roku wykształcił się nieco sztuczny podział na wydziały „geograficzne” (liniowe), których celem było wykrywanie ogólnej działalności wywiadowczej poszczególnych państw zachodnich, oraz Wydział VIII, który skupił się wyłącznie na ambasadach i konsulatach. Taki stan przetrwał do 1965 r., kiedy to pozycja wydziałów „geograficznych” wzrosła (przejęły częściowo i stopniowo kompetencje jednostki „dyplomatycznej”), a dotychczasowy Wydział VIII przemianowano na Wydział V (jednocześnie powstała nowa jednostka z numerem VIII). W kolejnych latach dyplomatyczny Wydział V coraz bardziej ograniczał pole działania, a komórki liniowe w praktyce przejęły całokształt działań operacyjnych w stosunku do najważniejszych państw zachodnich i ich przedstawicielstw dyplomatycznych. Zachowana dokumentacja resortowa dawała coraz mniej wskazówek odnośnie do tego, co działo się z Wydziałem V, a także z nowym wcieleniem Wydziału VIII

¹ P. Pleskot, *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956–1989)*, cz. 1: *Generalia*, Warszawa 2013, *passim*.

Departamentu II MSW. Jednostki te w dość zaskakujący sposób zniknęły z historycznego radaru².

Sytuacja zmieniła się niedawno, wraz z likwidacją tzw. zbioru zastrzeżonego IPN i stopniowym udostępnianiem przechowywanych tam dokumentów. W dość przypadkowy sposób wśród materiałów dotyczących kontrwywiadowczych kombinacji operacyjnych natrafiłem na nowe informacje, które rzucają więcej światła zwłaszcza na problematykę losów nowej wersji Wydziału VIII. Z niejakim uproszczeniem i celowym przejaśkrawieniem można stwierdzić, że w pewnym okresie planowano utworzyć w tej komórce swego rodzaju jednostkę dezinformacyjną, stanowiącą do jakiegoś stopnia kontrwywiadowczy odpowiednik tajemniczego pionu „D” w antykościelnym Departamencie IV MSW³.

Wypada dodać, że niniejszy tekst, oparty na ograniczonej liczbie materiałów resortowych, stanowi jedynie przyczynek i wstęp do głębszych badań. Zwraca jednak uwagę na zjawisko nieobecne dotychczas w literaturze przedmiotu. Można więc potraktować go jako przypis do historii strukturalnej „cywilnego” kontrwywiadu PRL.

Dotychczasowy stan wiedzy

Dostępne od dawna dla badaczy dokumenty administracyjne – zachowane zakresy obowiązków i rozkłady etatów w poszczególnych komórkach kontrwywiadu – nie pozwalały na pełne odtworzenie ewolucji strukturalnej Wydziału VIII Departamentu II MSW po 1956 r. Jak wspomniano, w latach 1957–1965 zajmował się on inwigilacją zachodnich placówek dyplomatycznych, próbując określić swą tożsamość w odniesieniu do wydziałów „geograficznych”. Jeszcze w grudniu 1956 r. przewidziano w nim 48 etatów, czyli więcej niż w każdej z komórek liniowych⁴. Pierwotnie przypisywano mu więc ważną rolę. Jednak kilka lat później liczba stanowisk wyraźnie spadła – do 29 (przy nie gwałtownym, lecz stałym wzroście rozmiarów wydziałów „geograficznych”)⁵. Według innych

² *Ibidem*, s. 67–100.

³ Zob. np. M. Lasota, *O raporcie sejmowej komisji poświęconym samodzielnej grupie „D” w MSW*, „Biuletyn IPN” 2003, nr 1, s. 27–36; Nadzwyczajna Komisja do Zbadania Działalności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, *Raport Rokity. Sprawozdanie Sejmowej Komisji Nadzwyczajnej Do Zbadania Działalności MSW*, wstęp J. Rokita, posł. A. Dudek, Kraków 2005, s. 165–171.

⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 1595/54, Etat nr 060/2. Grupa nr I Departamentu II MSW, 12 XII 1956 r., k. 5–6; *ibidem*, Etat nr 060/3. Grupa nr II Departamentu II MSW, 12 XII 1956 r., k. 7–8.

⁵ AIPN, 1595/54, Etat nr 02/26. Departament II MSW, 1 VI 1965 r., k. 47–50 (z późniejszymi zmianami). Oprócz danych wyjściowych, formularz etatowy aktualizowano

danych postulowana obsada personalna Wydziału VIII wciąż oscylowała wokół liczby 50⁶. Różnice wynikały być może stąd, że niektóre dokumenty ewidencyjne ujmowały wszystkie przewidziane etaty, a inne – stan faktyczny. Jedno jest pewne: wydziały liniowe w naturalny sposób „rozpychały się” coraz bardziej, co musiało odbić się na funkcjonowaniu jednostki „dyplomatycznej”.

Rozkaz organizacyjny nr 064/Org z 1 czerwca 1965 r. (wchodził w życie miesiąc później), uzupełniony tego samego dnia Etatem nr 02/26, wprowadził nową strukturę etatową w Departamencie II MSW, skutkującą m.in. przemianowaniem Wydziału VIII na Wydział V⁷. Nowy Wydział VIII, utworzony na mocy rozkazu, skupił się najpewniej na tematyce gospodarczej: handlu walutami i złotem oraz międzynarodowym obiegu towarowym i przemyśle w kontekście zwalczania zachodnich wywiadów (analizowano działalność zagranicznych firm jako przykrywek dla wywiadów). Odkrywanie central wywiadowczych w strukturach zagranicznych przedsiębiorstw utrzymujących relacje z Polską zaliczało się teraz do podstawowych zadań wydziału, a tylko marginalnie pojawiały się tu wątki dyplomatyczne⁸.

Już w styczniu 1968 r. doszło do kolejnej reformy, która m.in. znacznie ograniczyła kompetencje nowego, „dyplomatycznego” Wydziału V⁹. Od tej pory odgrywał on drugorzędną rolę, a jego działalność i zakres kompetencji stawały się coraz bardziej mgliste i trudniejsze do odtworzenia. Zjawisko to dotyczy również nowego Wydziału VIII. Teoretycznie wciąż zajmował się problematyką międzynarodowego obrotu towarowego w kontekście kontrwywiadowczym¹⁰.

W późniejszych materiałach Departamentu II do niedawna można było znaleźć rozproszone, pojedyncze dokumenty (bądź niewielkie zbiory dokumentów) świadczące o tym, że Wydział VIII realizował mimo wszystko również zadania „dyplomatyczne”. Oto w pierwszej połowie lat siedem-

w kolejnych latach, stąd zawiera on również późniejsze dane. Por. P. Pleskot, *Dyplomata, czyli szpieg...*, s. 67–100.

⁶ AIPN, 1595/54, Etat nr 02/22. Departament II MSW, 18 V 1959 r., k. 17–20 (z późniejszymi zmianami).

⁷ *Ibidem*; AIPN, 0731/141, Zakres działania i struktura Departamentu II MSW, 7 V 1965 r., k. 9–15; *ibidem*, Wykaz funkcjonariuszy Departamentu II MSW proponowanych na stanowiska służbowe zgodnie z etatem nr 02/26 z 1 VI 1965 r., 25 VI 1965 r., k. 16–18.

⁸ AIPN, 0731/141, Zakres działania i struktura Departamentu II MSW, 7 V 1965 r., k. 9–15. Zob. tygodniowe sprawozdania Wydziału VIII Departamentu II MSW z 1966 r. w: AIPN, 01062/27, t. 5, k. 1–157. Zob. podobne sprawozdania z 1969 i 1970 r. w: AIPN, 01062/27, t. 6, k. 1–146; t. 7, k. 1–134.

⁹ AIPN, 0731/141, Zakres pracy i struktura Departamentu II MSW, 8 I 1968 r., k. 135–149.

¹⁰ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 17–19.

dziesiątych w kronikach dziennych Departamentu II przez pewien czas pojawiały się doniesienia sygnowane przez Wydział VIII, a dotyczące obserwacji dyplomatów. Pierwszy taki meldunek jest datowany na 21 listopada 1973 r.¹¹ Niektóre meldunki sugerują, że wydział mógł się specjalizować w stosunkowo rzadko wtedy stosowanej obserwacji jawnej i dokumentowaniu działalności ataszatów wojskowych¹². Rozwiązanie to zapewne nie przetrwało długo, choć niepełny stan zachowania meldunków dziennych uniemożliwia podanie ścisłych danych. Po raz ostatni tego typu doniesienia Wydziału VIII pojawiły się w kronikach dziennych za okres 1 marca – 30 kwietnia 1974 r.¹³; w późniejszych materiałach już ich brakuje¹⁴.

Można jednak odnaleźć inne ślady zainteresowania Wydziału VIII problematyką dyplomatów. Przykładowo, 6 stycznia 1976 r. naczelnik wydziału mjr mgr Andrzej Sroka zwrócił się w piśmie do naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW z prośbą o sporządzenie wykazu spraw złożonych na personel placówek dyplomatycznych i złożonych do archiwum Biura „C” w latach 1970–1975¹⁵. W tym samym roku starszy inspektor Wydziału VIII Departamentu II MSW por. Jarosław Gowin sporządził raport na temat działalności rezydentury wywiadowczej w ambasadzie RFN¹⁶. Co więcej, to do Wydziału VIII zastępcą naczelnika Wydziału Ruchu Drogowego KS MO przesłał w czerwcu 1976 r. informację o złamaniu przepisów drogowych przez amerykańskiego ambasadora¹⁷.

Aby dodatkowo skomplikować obraz, wypada zauważyć, że według innych, pośrednich źródeł funkcjonariusze zatrudnieni w Wydziale VIII w charakterze tłumaczy byli wykorzystywani od połowy lat siedemdziesiątych do tłumaczenia zachodniej poczty dyplomatycznej, przechwytywanej przez kontrwywiad PRL. Sam fakt zatrudniania tłumaczy w wydziale można stwierdzić wyłącznie dzięki analizie teczek personalnych i skonfrontowaniu ich z konkretnymi sprawami operacyjnymi¹⁸.

¹¹ AIPN, 01062/34, t. 21, Informacja Departamentu II MSW, 26 XI 1973 r., k. 60–63.

¹² Zob. np. AIPN, 01062/34, t. 21, Informacja Departamentu II MSW, 13 XII 1973 r., k. 169–172; *ibidem*, t. 22, Informacja Departamentu II MSW, 23 IV 1974 r., k. 279–285.

¹³ AIPN, 01062/34, t. 22, k. 1–327.

¹⁴ *Ibidem*, t. 24, k. 1–182.

¹⁵ AIPN, 0397/865, Pismo naczelnika Wydziału VIII Departamentu II MSW do naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW, 6 I 1976 r., k. 1.

¹⁶ AIPN, 01228/2935, Wydział VIII Departamentu II MSW, Działalność rezydentury wywiadowczej w ambasadzie RFN w Warszawie w okresie 1970–1975, [1976 r.], k. 2–20.

¹⁷ AIPN, 0192/444, t. 2, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału Ruchu Drogowego KS MO do naczelnika Wydziału VIII Departamentu II MSW w sprawie przekroczenia szybkości przez samochód należący do amerykańskiego ambasadora, 15 VI 1976 r., k. 43.

¹⁸ Zob. np. AIPN, 0242/1888, akta osobowe funkcjonariusza: Danuta Komuda; AIPN, 003088/957, t. 1–2, akta osobowe funkcjonariusza: Anna Teresa Ołdak; AIPN, 003088/134, t. 1–2, akta osobowe funkcjonariusza: Lech Postowicz.

Znamienne, że w rozkazach organizacyjnych i siatce etatów z tego okresu nie udało się odnaleźć dowodów świadczących o zmianach w zakresie zainteresowań operacyjnych Wydziału VIII. Wydaje się, że powyższe przykłady świadczą tylko o pewnym chaosie organizacyjnym i bardziej płynnych niż na papierze rzeczywistych granicach między poszczególnymi jednostkami.

Podobne materiały z lat osiemdziesiątych zdają się z kolei wskazywać, że Wydział VIII, jeśli nawet przez jakiś czas (bądź w jakimś przypadku) realizował zadania „dyplomatyczne”, nie robił tego długo. W świetle tych źródeł w połowie ostatniej dekady PRL jednostka ta pełniła wyłącznie funkcje ewidencyjne. Istniała w niej Sekcja Informatyczna prowadząca elektroniczną bazę osób obcego pochodzenia, które przekroczyły granicę Polski. Dowodzi tego zachowana teczka z 1985 r., zawierająca zbiór szyfrogramów nadsyłanych do tej sekcji przez różne WUSW z całej Polski. W szyfrogramach proszono o podanie bliższych danych lub/i częstotliwości pobytów w Polsce danej osoby (niekiedy nie znano jej personaliów, tylko nr rejestracyjny pojazdu). Wydaje się, że była to częsta praktyka: tylko w styczniu 1985 r. wysłano ok. 50 takich próśb. I to źródło nie daje jednak jasnych informacji: na obwołucie teczki zawierającej szyfrogramy określono Wydział VIII jako „były”¹⁹.

Jak widać, w ostatnim dwudziestoleciu PRL realny zakres aktywności tej komórki pozostawał wciąż nieprecyzyjny i niepewny. Pojedyncze archiwalne „puzzle” nie składały się w przekonujący obraz. Nowe, odtajnione dokumenty pozwalają jednak podać kilka nieznanych, acz znaczących szczegółów. Być może owa mglistość nie była tylko wynikiem chaosu i niejasnych podziałów kompetencyjnych, lecz także efektem szczególnie rozwiniętej konspiracji. Okazuje się, że Wydział VIII najpewniej pełnił (miał pełnić?) specyficzne funkcje jednostki odpowiedzialnej za prowokację i dezinformację.

Nowe ślady

Oczywiście, najszerzej rozumiane zagadnienie kombinacji operacyjnych i innych „działań specjalnych” realizowanych przez kontrwywiad PRL w odniesieniu do zachodnich służb specjalnych nie jest tematem nieznanym. Najprostszą i najczęściej stosowaną formą takiej prowokacji było wysyłanie fałszywych „oferentów” – tajnych współpracowników, którzy rzekomo z własnej woli oferowali usługi wywiadowcze, najczęściej

¹⁹ Zob. szyfrogramy nadesłane do Wydziału VIII Departamentu między 2 a 31 I 1985 r. znajdujące się w: AIPN, 01096/121, k. 1–58.

podczas pobytu za granicą bądź w czasie wizyt w danych placówkach dyplomatycznych mieszczących się w Polsce. Tematyka ta została już opisana i nie jest przedmiotem obecnych rozważań²⁰. W niniejszym artykule chodzi tylko o stwierdzenie, że o ile do tej pory wydawało się, iż takie kombinacje organizowały wydziały „geograficzne”, o tyle dziś okazuje się, że rozważano powołanie specjalnej jednostki skupiającej się tylko na tego typu dezinformacji. Co więcej, przynajmniej częściowo udało się wcielić te plany w życie.

Już w maju 1957 r., w momencie wykuwania się nowych, podwilżowych struktur MSW, dyrektor Departamentu II Ryszard Matejewski podpisał „projekt organizacji pracy dezinformacyjnej” w pionie kontrwywiadu. Miał on jeszcze bardzo ogólnikowy charakter. Matejewski zauważał, że różne elementy działalności dezinformacyjnej występowały w pracy wszystkich pionów operacyjnych aparatu bezpieczeństwa, ale jedynie „doraźnie i żywiołowo”. W związku z potrzebą zcentralizowania i uporządkowania tych „działań ofensywnych” dyrektor proponował „stworzenie komórki odpowiedzialnej za dobór i sposób wykorzystania odpowiednio opracowanych materiałów dezinformacyjnych”. Miały one być pomocne „dla agencji tkwiącej we właściwych ośrodkach lub mogącej umiejętnie podsunąć »informacje« dyplomatom”²¹.

Matejewski słusznie zwracał uwagę, że takie materiały wymagały skrupulatnego przygotowania: musiały zawierać część prawdy, by być wiarygodne, ale nie mogły okazać się „szkodliwe np. z punktu widzenia gospodarczego”. Stąd też potrzeba stworzenia centralnego zespołu fachowców, który organizowałby i nadzorował cały proces dezinformacyjnych prowokacji, realizowanych przez tajnych współpracowników bądź funkcjonariuszy. Projekt dyrektora zakładał, by taki zespół miał w najlepszym wypadku międzyresortowy charakter (zakładający głównie współpracę między MSW i MON) i służył różnym pionom. Powinien funkcjonować na szczeblu albo wiceministrów, albo nawet ministerialnym²².

Jak widać, propozycja pozostawała mało konkretna. Nie wiadomo zresztą, jakie były jej skutki: przynajmniej w materiałach Departamentu II MSW nie natrafiłem na dalsze ślady analogicznej inicjatywy. Pytanie, czy stworzono „ekumeniczny” zespół dezinformacyjny, pozostaje zatem

²⁰ Zob. m.in. P. Pleskot, *Zagadka „oferentów”. W jaki sposób analizować motywacje obywateli PRL dobrowolnie oferujących działalność wywiadowczą zachodnim wywiadom?* [w:] *Antropologia donosu*, red. R. Klementowski, J. Syrynk, Wrocław–Warszawa 2017, s. 97–110.

²¹ AIPN, 003090/166, t. 1, Projekt organizacji pracy dezinformacyjnej, sporządzony przez dyrektora Departamentu II MSW, maj 1957 r., k. 247–249.

²² *Ibidem*.

otwarte. Wydaje się jednak, że nie. Jeśliby powstał w kształcie proponowanym przez Matejewskiego, byłby na tyle ważną i istotną komórką, że pozostawiłby po sobie archiwalne ślady. Prawdopodobnie zwyciężyły więc partykularne interesy poszczególnych departamentów, pionów i resortów.

Na taki scenariusz wskazują kolejne dokumenty. Wynika z nich, że o wiele później pomysł komórki dezinformacyjnej skonkretyzował się na niższym szczeblu, wewnątrz Departamentu II MSW. Oto w grudniu 1971 r. stworzono tu „koncepcję pracy Wydziału Aktywnych Przedsięwzięć i Dezinformacji”²³. Dokument jest pozbawiony daty dziennej, podpisów, a nawet wskazania jednostki, w której powstał. Raczej nie był to Wydział VIII, tylko chodziło o szczebel kierownictwa kontrwywiadu. Nie jest poza tym wykluczone, że podobne koncepcje powstawały wcześniej, ale nie udało się na nie natrafić. W każdym razie źródło to uprawdopodobnia założenie, że do tej pory działania tego typu realizowały – pewnie „doraźnie i żywiołowo” – poszczególne wydziały liniowe i ewentualnie komórka „dyplomatyczna” (czyli w tym czasie Wydział V).

W dość szczegółowym tekście stwierdzono, że Wydział VIII otrzyma właśnie taką nazwę: „Wydziału Aktywnych Przedsięwzięć i Dezinformacji”. Wymieniono dwa główne zadania tej jednostki: „przygotowanie i realizacja kombinacji operacyjnych zmierzających do agenturalnego przenikania w ogniwa wrogich służb specjalnych w kraju i za granicą” oraz „przygotowanie i prowadzenie działań mających na celu dezinformację przeciwnika”²⁴. Rozszerzano więc kompetencje z projektu z 1957 r., a raczej wyraźniej umieszczano tematykę dezinformacji w kontekście kombinacji operacyjnych. Teoretycznie zakres zainteresowań planowanej jednostki był bardzo szeroki i mało precyzyjny, co stanowi podstawową słabość projektu.

W dalszej części dokumentu rozwijano te dwa zasadnicze punkty. Tłumaczono, że kombinacje operacyjne można realizować za pomocą TW oraz „pozyskanych kadrowych pracowników wrogich ośrodków i przewerbowanych agentów przeciwnika”. W istocie z reguły ograniczano się do tych pierwszych. Celem prowokacji było rzecz jasna „użytkowanie rozpoznania planów, zamierzeń i zainteresowań przeciwnika oraz jego agentury pracującej przeciwko PRL, a także inspirowanie wrogich służb specjalnych do działań w kierunku dogodnym dla naszego życia”²⁵.

„Kontrwywiadowcza dezinformacja” polegała z kolei na organizowaniu przedsięwzięć „zmierzających do przekazania przeciwnikowi wiadomości

²³ *Ibidem*, t. 1, Koncepcja pracy Wydziału Aktywnych Przedsięwzięć i Dezinformacji, grudzień 1971 r., k. 346–350.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

celem wprowadzenia go w błąd i skierowania jego sił i środków na nieprawdziwe lub mniej ważne dla interesów kraju sprawy i problemy, a tym samym uniemożliwienie lub obniżenie sprawnego działania wrogich służb specjalnych przeciwko PRL”. Mieszanie prawdziwych, częściowo prawdziwych i nieprawdziwych informacji mogli przekazywać tajni współpracownicy bądź niczego nieświadomi agenci obcych służb, którym podsuwano odpowiednie treści. Można je też było wygłaszać w takich miejscach i w kontekście takiego audytorium, które gwarantowały ich dotarcie do „przeciwnika”²⁶.

Jak w praktyce miała wyglądać praca dezinformacyjnego Wydziału VIII? Tutaj wielu konkretów nie było. Ogólnikowo pisano o potrzebie ścisłej koordynacji działań z innymi komórkami kontrwywiadu. Wydział Aktywnych Przedsięwzięć i Dezinformacji miał organizować całokształt „programowania, koordynowania i synchronizacji” tego typu aktywności²⁷. Brak ścisłego wytyczenia kompetencji był kolejną słabością tej koncepcji.

Co ciekawe, zaraz po niej w teczce archiwalnej znajduje się dokument podpisany jako „załącznik nr 1”: niedatowany wykaz aktualnych i zakończonych „gier kontrwywiadowczych” mających na celu rozpoznawanie metod werbunku agentów przez BND i CIA. Licząca 50 pozycji lista wprowadza jednak pewne zamieszanie: obejmuje bowiem sprawy od roku 1952 do 1973²⁸. Nie mogła być zatem załącznikiem do wcześniejszej o dwa lata koncepcji. Być może była ona w istocie późniejsza? A może ów załącznik dotyczy zupełnie innego dokumentu? Pytanie pozostaje bez odpowiedzi.

Wątpliwości nie rozwiewa kolejne źródło związane z tematem głównym artykułu: datowany na 1974 r. „wniosek w sprawie powołania w Departamencie II MSW Zespołu ds. Inspiracji i Dezinformacji”²⁹. Brakuje tu daty miesięcznej i dziennej oraz zatwierdzenia ze strony kierownictwa. Jedno jest pewne: sformułowanie takiego wniosku świadczy o tym, że „Wydział Aktywnych Przedsięwzięć i Dezinformacji” nie powstał przynajmniej do 1974 r. Tym razem plan był skromniejszy: chodziło o utworzenie zespołu w ramach struktury Wydziału VIII, a nie przemeblowanie (i przemianowanie) całego wydziału. Takie ograniczanie ambicji mogło wiązać się z „zaborczością” wydziałów liniowych. Przewidywano tylko

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ AIPN, 003090/166, t. 1, Wykaz gier kontrwywiadowczych i zrealizowanych spraw szpiegowskich podlegających analizie do tematu: „Podstawowe cechy i kryteria doboru oraz metod werbunku agentury BND i CIA w latach 1960 [sic] – 1973, b.d., k. 351–353.

²⁹ AIPN, 003090/166, t. 1, Wniosek w sprawie powołania w Departamencie II MSW Zespołu ds. Inspiracji i Dezinformacji, 1974 r., k. 357–359.

cztery etaty w zespole. Jego kompetencje nie miały już być tak szerokie jak wcześniej i w dużej mierze ograniczały się do funkcji usługowych³⁰.

Co ważne, określono je w bardziej szczegółowy i konkretny sposób niż w koncepcji z 1971 r. Sformułowano sześć podstawowych zadań zespołu:

- „ocena i wnioskowanie w sprawie sposobu i zakresu wykorzystywania w realizowanych kombinacjach operacyjnych wiadomości posiadanych przez osobowe źródła informacji”, istotnych dla interesów PRL;
- „opracowywanie materiałów dezinformujących”;
- przygotowywanie materiałów do inspirowania „wrogich wywiadów i figurantów”;
- organizowanie materiałów legalizacyjnych (co wchodziło w zakres kompetencji wywiadu);
- działalność ewidencyjna;
- bliżej nieokreślone „opracowywanie wniosków i opracowań związanych z realizacją w pionie Departamentu II MSW aktywnych przedsięwzięć wobec wrogich wywiadów i ich rezydentur w kraju”³¹.

Wszystkie materiały zespół miał przygotowywać „w zależności od potrzeb i w porozumieniu” z wydziałami Departamentu II, ale także innymi pionami MSW, a nawet MON, „instytucjami pozaresortowymi” i przedstawicielstwem KGB w Warszawie. Te ostatnie stwierdzenia wydawały się nierealistyczne, podkreślały jednak „usługową”, a nie liniową rolę projektowanego zespołu³².

Wydaje się, że tym razem plany zostały częściowo wprowadzone w życie. Wystarczy choćby przypomnieć przytaczane w poprzedniej części tekstu przykłady dokumentów z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Istnienie w Wydziale VIII zespołu dezinformacji może stanowić łącznik między tymi rozproszonymi „puzzle” i tłumaczyć zaistnienie różnych wątków dyplomatycznych w szczątkowej dokumentacji związanej z tym wydziałem.

Do tego można dodać kolejne pośrednie dowody na działanie takiej komórki. Oto w czerwcu 1976 r. Janusz Sereda, dyrektor Departamentu II MSW, wprowadził ogólne wytyczne w sprawie organizowania działań ofensywnych kontrwywiadu wobec zachodnich służb specjalnych. Znalazły się w nich trzy wzmianki o Wydziale VIII: „wydział prowadzący danego tajnego współpracownika przekazuje do Wydziału VIII [...] relacje z przeprowadzonych działań ofensywnych w zakresie niezbędnym dla celów

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.* Do wniosku dołączono załącznik, który w bardziej szczegółowy sposób opisywał te same zadania zespołu. Zob. AIPN, 003090/166, t. 1, Zakres działania Zespołu ds. Inspiracji i Dezinformacji, 1974 r., k. 360–363.

analityczno-informacyjnych”; „Wydział VIII [...] ocenia proponowane do przekazania wiadomości i ewentualnie uzupełnia je materiałami dezinformacyjnymi”; „o przebiegu i rezultatach realizacji zadań rozpoznawczo-ustaleniowych należy informować meldunkiem operacyjnym zainteresowany wydział merytoryczny oraz Wydział VIII Departamentu II”³³. Potwierdza się zatem, że gry operacyjne prowadziły przede wszystkim wydziały liniowe (i wojewódzkie pioniry kontrwywiadu). Niemniej Wydział VIII, oprócz pełnienia funkcji ewidencyjnych, realizował również zadania analityczne. Przewidziano pewne możliwości aktywnej ingerencji tej komórki w prowadzone kombinacje, przede wszystkim w kontekście koordynacji działań. Oczywiście pozostaje jeszcze kwestia stopnia wcielenia tych odgórnych wytycznych w życie, która wymaga pogłębionych badań. W ich toku może się okazać, że wydział odgrywał w istocie ważniejszą rolę, niż sugerują fragmentarycznie dostępne materiały (na wzór rozwiązań przyjętych w kontrwywiadowczym Drugim Zarządzie Głównym KGB³⁴).

Z kolei 14 marca 1978 r. dyrektor Departamentu II MSW Władysław Pożoga przesłał do wszystkich województw podpisaną przez siebie instrukcję ewidencjonowania materiałów wytworzonych w ramach gier kontrwywiadowczych prowadzonych na szczeblu wojewódzkim³⁵. W instrukcji znalazł się następujący fragment: „w Wydziale VIII Departamentu II MSW prowadzona jest dokumentacja gier kontrwywiadowczych, w której gromadzi się oryginały, dokumentację fotograficzną i filmową, środki łączności, opisy form werbunku i bezpośrednich spotkań, wykorzystywane w grze wiadomości do badań analitycznych i porównawczych, wymiany doświadczeń z bratnimi służbami [...] oraz do celów szkoleniowych”. Wydział miał ponadto przechować oryginały bądź fotokopie „środków i urządzeń wykorzystywanych przez przeciwnika” zdobyte w wyniku kombinacji, materiały uzyskane w wyniku współpracy z bratnimi służbami itp.³⁶ Zarządzenie i instrukcja potwierdzają ewidencyjny charakter pracy Wydziału VIII przynajmniej w stosunku do prowokacji czy akcji dezinformacyjnych organizowanych przez wojewódzkie pioniry „cywilnego” kontrwywiadu.

³³ AIPN, 003090/166, t. 2, Wytyczne dyrektora Departamentu II MSW w sprawie organizacji działań ofensywnych przeciwko służbom specjalnym państw kapitalistycznych, [czerwiec 1976 r.], k. 375.

³⁴ Por. T.H. Bagley, *Spy Wars. Moles, Mysteries and Deadly Games*, New Haven–London 2007, s. 232–237.

³⁵ AIPN, 003090/166, t. 1, Pismo dyrektora Departamentu II MSW do zastępców komendantów wojewódzkich MO ds. SB, 14 III 1978 r., k. 375.

³⁶ *Ibidem*, t. 1, Instrukcja dotycząca zasad ewidencji materiałów i dokumentów w grach kontrwywiadowczych oraz form ich przechowywania i wykorzystania, 14 III 1978 r., k. 376–382.

Dwa lata później sporządzono dokument, który jeszcze bardziej jednoznacznie dowodzi prowadzenia takiej działalności. W datowanym na 27 października 1980 r. piśmie „System ewidencji materiałów i działań ofensywno-dezinformacyjnych”, przygotowanym najpewniej w kierownictwie kontrwywiadu, stwierdzono: „zgrupowane w Wydziale VIII [...] materiały z prowadzonych działań ofensywno-dezinformacyjnych osiągnęły znaczną wielkość liczbową i szeroką różnorodność tematyczną”. W związku z potrzebą lepszego wykorzystania tego zbioru wprowadzono w ewidencji wydziału tytułowy system. Zakładał on wydzielenie sześciu kartotek: tajnych współpracowników (skrót „KTW”), „obiektów przechodzących w operacyjnych działaniach ofensywno-dezinformacyjnych” („KOB”), „osób przechodzących” w tych działaniach („KOS”), ustalonych adresów, telefonów bądź samochodów („KATS”), problemów uwidaczniających się w działaniach („KPR”) i rysopisów „osób przechodzących” („KRYŚ”)³⁷. Nie jest pewne, w jakim stopniu udało się wcielić te zalecenia w życie. Dowodzą one jednak niezbicie, że wydział gromadził obfitą ewidencję „działań ofensywno-dezinformacyjnych”.

Materiały rozproszone wśród różnorodnej dokumentacji kombinacji operacyjnych wskazują, że Wydział VIII prowadził rzeczywistą działalność nie tylko ewidencyjną, lecz także opiniodawczą, analityczną (i być może koordynującą) aż do końca lat osiemdziesiątych – przynajmniej w zakresie niektórych działań wojewódzkich pionów kontrwywiadu (wydziałów II). Pośrednikiem w kontaktach centralnego Wydziału VIII z województwami był Wydział VII Departamentu II MSW (nie za bardzo wiadomo, dlaczego akurat on, a analiza kompetencji tej jednostki wymaga odrębnych badań). Przykładem jest np. pismo naczelnika Wydziału VII z 16 czerwca 1987 r. informujące naczelnika Wydziału VIII o prośbie nadesłanej przez wojewódzki pion kontrwywiadu w Katowicach. Zamierzano tam wykorzystać tajnego współpracownika o pseudonimie „Rubin” do „działań ofensywnych w stosunku do francuskich służb specjalnych”. W związku z tym proszono Wydział VIII o opinię, czy „Rubin” mógł przekazać tym służbom informacje, które dodano w załączniku (dotyczące Instytutu Metali Nieżelaznych)³⁸. Podobnych pism było znacznie więcej.

Wiadomo również, że Wydział VIII opiniował zasadność przekazania informacji obcym służbom i prowadził w tym celu konsultacje z innymi jednostkami kontrwywiadu, MSW, a nawet strukturami pozaresortowymi.

³⁷ *Ibidem*, t. 1, System ewidencji materiałów i działań ofensywno-dezinformacyjnych w Wydziale VIII Departamentu II MSW, 27 X 1980 r., k. 418–422.

³⁸ *Ibidem*, t. 3, Pismo naczelnika Wydziału VII Departamentu II MSW do naczelnika Wydziału VIII Departamentu II MSW, 16 VI 1987 r., k. 20–23.

Przykładowo, w styczniu 1987 r. wydział wyraził zgodę na przekazanie przez TW pseudonim „Omega” zachodnioniemieckiemu wywiadowi BND określonego zestawu informacji, po uzgodnieniu tej decyzji z Wydziałem III Departamentu II MSW i Zarządem I Sztabu Generalnego (I)WP³⁹.

W tym kontekście pewne zamieszanie wprowadza projekt notatki służbowej przygotowany w sierpniu 1988 r. prawdopodobnie wewnątrz Wydziału VIII (albo na wyższym szczeblu decyzyjnym). Zaproponowano w nim powołanie w wydziale kolejnej wersji zespołu dezinformacyjnego – Zespołu ds. Analiz i Dezinformacji – „w celu zwiększenia efektywności działań podejmowanych przez kontrwywiad w stosunku do służb specjalnych przeciwnika”⁴⁰. Dokument świadczy o tym, że taki zespół ostatecznie nie powstał, a opisane wyżej zadania realizował po prostu Wydział VIII jako taki.

Jednocześnie projekt potwierdza ewidencyjno-analityczny, a nie operacyjny, charakter tych działań. Wciąż jednak pisano, że jednostka powinna przygotowywać materiały dezinformacyjne i „uzyskiwać naprowadzenia na szpiegowską działalność przeciwnika”. Przewidywano więc jakąś formę działań własnych, choć nie została ona przekonująco sprecyzowana. Oprócz tego, w myśl wcześniejszych projektów, planowano, by zespół – poza zadaniami ewidencyjnymi – opracowywał okresowe oceny i analizy dla kierownictwa Departamentu II, a także formułował wnioski co do organizacji działań ofensywnych. Wymagało to współpracy z innymi jednostkami MSW, MON i kontrwywiadu sowieckiego. Co ciekawe, dla zespołu przewidziano po raz kolejny tylko cztery etaty – podobnie jak w poprzedniej dekadzie⁴¹.

Na tym kończą się ślady instytucjonalnej ewolucji Wydziału VIII. Zbliżająca się transformacja ustrojowa i tak zmuszała do poważnej rewizji dotychczasowych rozwiązań i projektów. Niemniej raporty wydziału z opiniami na temat udostępnienia obcym wywiadom wyselekcjonowanych informacji sporządzano jeszcze wiosną roku 1990⁴². Można założyć, że nowe struktury wywiadu, powstałe na gruzach komunistycznego aparatu represji, nie zrezygnowały z tej formy działań...

³⁹ *Ibidem*, t. 4, Raport Wydziału VIII Departamentu II MSW na temat przekazania informacji wywiadowi BND przez tajnego współpracownika pseudonim „Omega”, 3 I 1987 r., k. 152.

⁴⁰ *Ibidem*, t. 2, Projekt notatki służbowej w sprawie powołania w Wydziale VIII Departamentu II MSW Zespołu ds. Analiz i Dezinformacji, sierpień 1988 r., k. 226–228.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Zob. np. AIPN, 003090/161, t. 5, Raport Wydziału VIII Departamentu II MSW na temat przekazania informacji wywiadowi BND przez tajnego współpracownika pseudonim „Hubert”, 28 III 1987 r., k. 132.

Podsumowanie

Jak wzmiankowałem na początku, powyższe refleksje dopiero otwierają dyskusję na temat „pionu dezinformacji” w Departamencie II MSW. Mogą ją jednak poważnie utrudnić braki w zachowanych zespołach archiwalnych. Mimo wszystko wypada pokusić się o próbę wyjaśnienia, dlaczego projekt skodyfikowania prowokacji kontrwywiadowczych miał trudności ze zmaterializowaniem się w formie konkretnych rozwiązań instytucjonalnych.

Jak sugerowałem, prawdopodobnie powtórzono mechanizm kompetencyjnego „rozpychania się” wydziałów „geograficznych”, widoczny zwłaszcza na płaszczyźnie inwigilacji zachodnich dyplomatów. W naturalny sposób były one zainteresowane organizacją całokształtu pracy operacyjnej w przypadającym im obszarze geograficznym. Istnienie jednostki, która specjalizowałaby się tylko w jednym temacie – prowokacji i dezinformacji – było nieco sztuczne i mogło prowadzić do sporów co do podziału obowiązków. W ten sposób wydziały liniowe w pewien sposób „zasyssały” niektóre sfery aktywności Wydziału VIII Departamentu II MSW. Hipoteza ta wymaga jednak weryfikacji. Miejmy nadzieję, że w archiwum IPN mimo wszystko czekają jeszcze dokumenty, które pomogą przeprowadzić taką weryfikację.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN).

Źródła publikowane

Raport Rokity. Sprawozdanie Sejmowej Komisji Nadzwyczajnej Do Zbadania Działalności MSW, wstęp J. Rokita, posł. A. Dudek, Kraków 2005.

Opracowania

Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006.

Bagley T.H., *Spy Wars. Moles, Mysteries and Deadly Games*, New Haven–London 2007.

Lasota M., *O raporcie sejmowej komisji poświęconym samodzielnej grupie „D” w MSW*, „Biuletyn IPN” 2003, nr 1, s. 27–36.

Pleskot P., *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956–1989)*, cz. 1: *Generalia*, Warszawa 2013.

Koncepcje dezinformacji obcych wywiadów. Nowe ślady w strukturalnej historii...

Pleskot P., *Zagadka „oferentów”. W jaki sposób analizować motywacje obywateli PRL dobrowolnie oferujących działalność wywiadowczą zachodnim wywiadam?* [w:] *Antropologia donosu*, red. R. Klementowski, J. Syrynek, Wrocław–Warszawa 2017, s. 97–110.

Streszczenie: Ujawnione po likwidacji tzw. zbioru zastrzeżonego IPN dokumenty pozwalają rzucić nowe światło na ewolucję strukturalną i zakres kompetencji Wydziału VIII Departamentu II MSW, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Okazuje się, że planowano stworzyć z tego wydziału jednostkę do prowadzenia działań ofensywnych w stosunku do zachodnich wywiadów: chodziło przede wszystkim o dezinformację. Ostatecznie, w wyniku nakładania się kompetencji różnych jednostek kontrwywiadu, pierwotne ambicje musiały zostać ograniczone: wydział stał się komórką pełniącą głównie funkcje ewidencyjne i analityczne w zakresie dezinformujących gier kontrwywiadowczych organizowanych na szczeblu centralnym i wojewódzkim.

Słowa kluczowe: kontrwywiad, dezinformacja, kombinacje operacyjne, zachodnie służby specjalne, PRL, dyplomaci

Patryk Pleskot, dr hab., historyk, politolog, doktor habilitowany nauk politycznych, profesor Małopolskiej Uczelni Państwowej im. rtm. Witolda Pileckiego w Oświęcimiu, główny specjalista w Instytucie Pamięci Narodowej (Oddział w Warszawie). Interesuje się m.in. historią i historiografią francuską, historią społeczno-kulturalną i polityczną PRL, epoką „Solidarności”, migracjami, teoriami stosunków międzynarodowych, badaniami nad pamięcią społeczną oraz działalnością służb specjalnych. Autor ponad 150 artykułów naukowych, a także autor, współautor lub redaktor ponad 35 książek.

Concepts of the Disinformation of the Foreign Intelligence Services. New Traces in the Structural History of Department II of the Ministry of Internal Affairs after 1956

Abstract: Following the lifting of restrictions on the so-called ‘restricted resource’ held by the Institute of National Remembrance, those documents threw a new light on the structural evolution and competences of Section VIII, in Department II of Poland’s Ministry of Internal Affairs, especially in the 1970s and 1980s. As it turns out, plans were in place for the section to form a unit for offensive activity against the Western intelligence services, primarily through disinformation. Ultimately, those original ambitions were scaled down on account of competency conflicts between different counterintelligence

Patryk Pleskot

structures, and the section became a unit with a predominant focus on information and analytics for disinformation counterintelligence activity at central and regional levels.

Keywords: counterintelligence, disinformation, operational combinations, Western special services, Polish People's Republic, diplomats

Patryk Pleskot, PhD with habilitation, historian and political scientist, holds an advanced doctoral degree in Political Science. He is a professor at the Lesser Poland State University Captain Witold Pilecki in Oświęcim (MUP), chief specialist at the Institute of National Remembrance (Warsaw Branch). His research interests include French history and historiography, social, cultural and political history of the People's Republic of Poland, the Solidarity era, migrations, theories of international relations, research on remembrance in societies and the activities of special services. He has written over 150 research articles, and has authored, co-authored or edited over 35 books.